

KAIROPOLİTİK: KAPİTALİZMİN ZAMANSAL BİR ELEŞTİRİSİNE DOĞRU

Kairopolitics: Towards a Temporal Critique of Capitalism

Mustafa Çağlar ATMACA*

mustafa.atmaca@metu.edu.tr

Özet

Zaman ve mekân, yaşamımızın varoluşsal gerçeklikleri, ontolojik temelleri olarak sosyalliği ve evreni kavrayışımızı şekillendiriyor, aynı zamanda onları nasıl kavradığımızla da şekilleniyor. Statik, doğal, tarih ve toplum dışı bir şey olmaktan ziyade sosyal olarak inşa edilen olgular olarak zaman ve mekân, yaşadığımız toplumsallığın en temel belirleyicisi olan kapitalizmde de hiç şüphesiz belli bir zamansallık ve mekânsallık biçiminde deneyimleniyor. Bu yazı da, geç kapitalizm çağında giderek yaygınlaşan ve pervasızlığını daha da yayılarak sürdüreceğini öngörmenin hiç de hatalı olmayacağı güncel iki "insanlık hali", iki öznellik biçimi, borçluluk ve güvencesizlik durumlarından hareketle, kökenlerini Antik Yunan'a kadar sürebileceğimiz iki farklı zamansallığa, iki farklı gelecek tahayyülüne ve dolayısıyla dünyayla girilen iki farklı ilişkiye tekabül eden iki kavram, khronos ve kairos üzerinden bir zaman (ve özgürleşme) politikası inşa etmenin imkânlarını da sorgulayarak, kapitalizm ve zaman ilişkisi üzerine düşünüyor.

Anahtar Sözcükler: Zaman, kairos, güvencesizlik, borçluluk, zaman politikası.

Abstract

As existential realities and ontological foundations of our lives, time and space shape our perception toward the social and the universe; they are also shaped by this perception. Time and space, as phenomena that are socially constructed rather than being static, natural ahistorical and non-social are undoubtedly experienced as certain temporality and spatiality in capitalism which is the fundamental determinant of sociality we live in. This article, by focusing on two contemporary concepts, two different forms of subjectivity, indebtedness and precarity which are becoming increasingly widespread in the age of late capitalism thinks on the relation between capitalism and time by questioning the possibilities of constructing a time (and emancipation) politics through two concepts corresponding to two different temporalities, two different future imaginations that can be traced back to the ancient Greeks, khronos and kairos.

Keywords: Time, kairos, precarity, indebtedness, time politics.

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi.

Giriş

Tanrım! Zaman ne basit, neredeyse ilkel bir kavram. Bu sadece maddesel farklılığımızı gideren, hepimizi birleştiren bir araç çünkü yaşamın maddesel yanları bireylerin sarf ettikleri çabaları değerlendirmemiz için bize gerekli. Zaman sadece bir iletişim aracı. Biz onun içine sarmalanmış ve kozaya girmiş durumdayız. Hiçbir şey bizi üzerimize yığılmış ve bizi sarmalamış yüzyılları parçalayıp, onlardan silkinip kurtulmaktan alıkoyamaz. Böylece farkındalığımız ortak, tek ve anında olur.
Andrey Tarkovski (1994, s. 266)

Kayıp zamanı aramak aslında hakikatin peşine düşmektir diyordu Deleuze, Proust'tan ve *Kayıp Zamanın İzinde*'den bahsederken (Deleuze, 2004). Kayıp zaman geçmişte bıraktığımız, kaybettiğimizi sandığımız ve şimdide aradığımız bir şey mi? Hakikat geçmiştir mi demek bu? Geçmiş nereye kayboluyor? “Kayıp zaman” da kayıp olan ne? Proust gibi eşcinsel, Yahudi ve astımlı birisinin, 19. yüzyılda serpilmeye başlayan o ahlaki, hijyenik, steril, normalleştirici kapatma-kuşatma aygıtlarının etrafında örülmüş bir toplumdaki en büyük “günahları” taşıyabilmiş birisinin, bir şeylerin “kaybolduğunu” sezmesi, Arendt'in de dediği gibi, yaşadığı ana ait bir savunma refleksi olarak mı görülmeli? (akt. Karaağar, 2013).

Zamanda bir şeylerin “ters gittiğine” dair bir sezgiye yalnızca Proust sahip değildi kuşkusuz. Pre-Sokratiklerden Kant'a, Hegel'e, Marx'a, Heidegger'e, Bergson'a, ya da Newton'a Einstein'e, Tarkovski'den Proust'a kadar pek çok düşünürün, şairin, edebiyatçının, fizikçinin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde uğraşmak zorunda hissettiği bir mesele zaman. Hissettiği dedim, çünkü zaman kendisini bize dayatıyor. Neticede zamanda ve mekânda yer kaplıyoruz. Hatta bundan biraz daha fazlasını söylemek gerekiyor: zamandan ve mekândan oluşuyoruz (ya da D.H. Lawrence'ın da dediği gibi, “zamanın ve mekânın yaratıklarıyız”) (1936, s. 153). Dünyada yaşamıyoruz, dünya ile birlikte yaşıyoruz. Yaşamımızın varoluşsal gerçeklikleri, ontolojik temelleri olarak zaman ve mekân, sosyalliği ve evreni kavrayışımızı şekillendiriyor;

sosyalliği ve evreni nasıl kavradığımızla da şekilleniyor.

Lefebvre mekânın toplumsal ilişkilerin bir vechesi olduğunu, toplumsal olarak üretildiğini söylemişti (Lefebvre, 1991). Mekân, basitçe, olayların gerçekleştiği bir zemin, bir kapsam olmaktan ziyade tam da kendisi birtakım olayların parçası olan, sosyal olarak inşa edilen bir olgu. Hiç şüphesiz aynı zaman için de söylenebilir. Zaman statik, doğal, tarih ve toplum dışı bir şey olmaktan ziyade buralardaki ilişkilerin bir parçası. Lefebvre mekânın toplumsal olarak üretildiğini söylerken içinde yaşadığı(mız) toplumsallığın en temel belirleyicisi olan kapitalizme değinmeden yapamazdı bunu. Neticede Lefebvre'e göre kapitalizmin kendini sürdürme ve yeniden üretmedeki başarısı kendi mekânlarını üretme becerisinde yatıyor. Aynı şey zaman için de söylenebilir mi? Kapitalizm ve zaman arasında nasıl bir ilişki var? Zaman da, tıpkı mekân gibi, kapitalizmin, ya da herhangi bir üretim biçiminin kendini sürdürmesi için elzem mi? Eğer “kapitalizm zamanı”nda yaşıyorsak bu nasıl bir zamansallığa tekabül ediyor? Kapitalizm bu zamansallığı nasıl çekip çeviriyor? Ve en önemlisi, zaman kapitalizmde bir manipülasyon ve idare aracı olarak nasıl işlev görüyor?

Bu yazı da, geç kapitalizm çağında giderek yaygınlaşan ve pervasızlığını daha da yayılarak sürdüreceğini öngörmenin hiç de hatalı olmayacağı güncel iki “insanlık hali”, iki öznellik biçimi, borçluluk ve güvencesizlik durumlarından hareketle, kökenlerini Antik Yunan'a kadar sürebileceğimiz iki farklı zamansallığa, iki farklı gelecek tahayyülüne ve dolayısıyla dünyayla girilen iki farklı ilişkiye tekabül eden iki kavram, *khronos* ve *kairos* üzerinden bir zaman (ve özgürleşme) politikası inşa etmenin imkânlarını da sorgulayarak, kapitalizm ve zaman ilişkisi üzerine düşünüyorum. “Düşünüyorum” dedim, zira bu ilişkiyi bu yazıda tüm vecheleriyle irdelemek pek mümkün değil. Aslında zaman konusunun bu “tüm vecheleriyle irdelenemezliği” bir şeyi işaret ediyor; zamanın parçalanmışlığına. Yalnızca zamanın değil, zamanla birlikte “zamanın hayvanları” olarak bizim de parçalanmışlığımıza. Ellen Meiksins Wood'un (1981) kapitalizmde “ekonomik ve politik olanın burjuva ideolojisine hizmet eden” ve oradan bilimlere de sızan ayırımına dair söylediklerini zaman için de söylemek çok zorlama olmaz diye düşünüyorum. Bir zaman politikası inşa etmenin, Dostoyevski'nin “herkesin herkes

karşısında her şeyden sorumluluğu” şeklinde formüle ettiği etik-politik duruşu kazanmanın yolu belki de her şeyden önce hayatın (ve zamanın) bu bölünmüşlüğü, parçalanmışlığını ve parçalarının yalıtılmışlığını aşmaktan geçiyor.

Kapitalizmin Rüyası

Zamanın insanların çoğunun kafasında hep aynı akıp gitmesi gerçeği, bize o insanların hepsinin aynı düşü kuruyor olduklarını, hatta bunun da ötesinde, aslında o düşü kuran herkesin tek ve aynı varlık olduğunu ispatlar.
Andrey Tarkovski (1994, s. 190)

Hangi rüyada ya da ütopya, ‘çocukluk sanılarının tekrarlanması’ndan çok daha ötelere ve çok daha fazla sayıda ‘toplumsal’ dava ve yatırım yoktur ki? Sorun acildir, çünkü rüyaların kişisel olmaktan çok toplumsal düşümlere dayandığı türünden bir düşünce bizi zorunlu olarak, Deleuze’ün söylediklerinin de ötesinde, ‘başkalarının rüyalarına yakalanmak’ felaketinden kurtulabilmek için ‘kendi rüyalarımız üretmeye’ davet ediyor.
Ulus Baker (1996, s. 11-12)

Bir simülasyonda yaşadığımız iddia ediliyor sık sık. Baudrillard’dan (1994) alırsak, bir hipergerçeklik hapishanesinde, “gerçeğin çölünde”. Ancak bu tespiti Baudrillard’a atfetmek haksızlık olurdu. “Katı olan her şeyin buharlaştığını” Marx söylemişti zaten. Ulus Baker’in tabiriyle, kapitalizmin bir sel gibi karşısına çıkan her şeyi önüne katıp götüren çöleştirici akıntısının farkına varmış ve bu akıntının mantığını analize girişmişti Marx. Bir açıdan denilebilir ki Marx’ınki de bir simülasyon kuramıydı aslında; sermayenin, yabancılaşmanın yarattığı simülasyon. “Marx’ın kuramının bütününün, aynı zamanda onun eserinden türetilmeye alışılan bir ‘ideoloji’ kuramının çıkış noktası olarak” ele alınabilecek bir cümlesini hatırlatır Ulus Baker: “bir kulübede bir saraydakinden farklı düşünülür”; oysa ideoloji bir kulübedekinin tam da bir saraylı gibi düşünmeye başlamasıdır (Baker, 2000, s. 125) Öyleyse simülasyon bu bağlamda bir tık ileride, kulübedekinin bir saraylı gibi düşünmesinin de

ötesinde kendisini sarayda zannetmesi olarak anlaşılabilir. Düş(ünce)lerle birlikte artık gerçeklik de saray “simülasyonuna” kaptırılmıştır.

Kapitalizm katı olan her şeyi buharlaştırıp, ilerleme adına her şeyi önüne katıp götürürken tek bir şeyi buharlaştırmak yerine katı halde muhafaza etmiş gibi görünüyor: zamanı. Adeta bir üretim bandı gibi akan, kompartımanlara ayrılmış, eşit ve sürekli aralıklar şeklinde mekânsal bir form kazandırılmış bir zamansallık; Bergson’un tabiriyle (Bergson, 2001, s. 99), “mekânın hayaleti” olarak zaman. Kapitalizmin büyük başarısı kapsayıcı bir zaman, ezeli-ebedi bir akış olarak kendi sürekliliğini “ilerletmesinde” yatıyor. Fredric Jameson’un (2005, s. 199) söylediği gibi, “dünyanın sonunu düşünmek, kapitalizmin sonunu düşünmekten daha kolay” geliyor. Kapitalizmin yeni bir zamansal çevrim, bir arka plan olarak, mekânsallaşmış, biriken (“time is money” diyen Benjamin Franklin’i hatırlayalım), kaybolan zamanı icat etmesi (ya da işlevselleştirmesi), en büyük rüyasıydı; sonsuz bir döngü, katılmış ve donmuş bir zamansallık, hatta zamansızlık, zaman-dışılık. Kapitalizmde yaşamak, kapitalizmin rüyasında kısılıp kalmak...

Tıpkı Alice’in “düş babam düş bitmeyen”, “gittikçe garipleşen” Harikalar Diyarı’ndaki serüveni gibi. Toprağın derinlerindeki Harikalar Diyarı ile yüzeydeki uygarlığımız arasındaki mesafe galiba Alice’in bitmek bilmeyen düşüşünün sürdüğü kadar uzak değil birbirinden. “Krallara bakabilen” Cheshire kedisi şöyle diyordu: “Burada deliyiz hepimiz. Ben deliyim, sen delisin.” Ama Harikalar Diyarı’nda yaşayanlar deliliklerinin farkındalar ve biz değiliz. Onlar ayrıca zamanın da farkındalar ve bu yüzden delirdiklerinin de: Kraliçe’nin zamanı boşa geçirmelerine sinirlenerek saatlerinin sürekli altıda kalmasına hükmettiği ve bu yüzden telaşlı bir halde sürekli çay saati döngüsünde yaşayan Şapkacı ve Mart Tavşanı... Sisifosvari cehennemi bir döngü. Ve işte deli gibi herkesin kafasının uçurulmasını emreden Kraliçe’nin rüyası... Hikâyede rüyayı gören aslında Alice’dir elbette ama son ana kadar kendi rüyasında olduğunun farkında bile değildir Alice. En son mahkeme bölümünde, rüyasından nasıl uyandığına bakalım:

Kraliçe ‘Olmaz! Önce yargı yerine getirilsin, sonra karar bildirilsin’ diye emretti. Yüksek sesle, ‘Saçmalık bu! Önce karar yerine getirilir miymiş hiç?’ diye söylendi Alice. Kraliçe öfkeden mosmor kesilerek ‘dilini tutsana sen!’ dedi. Alice, ‘Tutmayacağım işte!’ diye diretti. Avaz avaz bağırmaya başladı kraliçe: ‘Uçurun kafasını!’. Ama kimse oralı olmadı. Tam o sırada normal boyutuna gelmişken Alice, ‘Senin lafını kim takar’ diye söylendi, ‘bir deste iskambil kağıdından başka bir şey değilsin sen!’. Böyle der demez bütün iskambil kağıtları bir anda havalanıp Alice’in üstüne doğru uçuşmaya başladı. Yarı kızgınlık yarı korkuyla üzerine gelen iskambil kağıtlarını defetmeye çalışırken Alice, bir de baktı ki, nehrin kenarında dizlerine başını koyduğu ablası Alice’in yüzüne düşen yaprakları hafifçe kenara atıyor. ‘Uyansana artık tatlım, amma da uyudun’ dedi ablası. ‘Off, öyle tuhaf bir rüya gördüm ki...’ diye karşılık verdi Alice (Carroll, 1976, s. 129).

İstedığının kafasını uçuran, istediğini zamanda hapseden Kraliçe’nin rüyasında hapsolmuştur Alice, ta ki bütün macerası boyunca gücünden korktuğu kişinin aslında basit bir iskambil kâğıdı olduğunu fark edene dek. Kendi rüyası içindeki bu “rüyadan” uyandıgındaysa korkacak bir şeyi kalmamış ve kontrolü eline almıştır artık. Başkasının rüyasından kurtulmuştur. “Başkasının rüyası söz konusu olduğunda” der Deleuze, “tehlike vardır. İnsanların rüyaları bizi de yutabilecek doymak bilmez rüyalarıdır. Yani başkalarının rüya görmesi çok tehlikelidir. Rüya korkunç bir güç istencidir. Her birimiz başkalarının rüyalarının az ya da çok kurbanıyızdır.”¹ İşte kapitalizmin rüyası: Hepimizi ortak bir zeminde buluşturacak ezeli-ebedi bir akış, kendi katılmış sürekliliğini ilerletme istenci. Bir *kronoloji*... Yukarıda simülasyon fikrinden bahsetmiştim. Uyanmamız gereken bir rüyaymışçasına... Bu simülasyon fikrinin yaygınlığı yanlış giden bir şeylerin farkına varıldığına işaret ediyor belki de. Fakat simülasyondan bir kaçış yok, ya da daha doğrusu, kaçılacak, uyanılacak başka bir gerçeklik aramak hata. Simülasyon da gerçeklik de burada; burada inşa ediliyor ve burada yıkılacak.

Khronos ve Kairos

Antik Yunan’da gereklilik-zorunluluk tanrısı *Ananke* (Latince *necessitas*), Zaman’ın, ama ezeli-ebedi zamanın, *Aion*’un değil dünyevi zamanın, geçmiş-şimdi-gelecek çizgisinin tanrısı *Khronos* ile birlikte yaşar. Ve onların evlatları olarak, Kader’i (*fates, fatae*) çekip çeviren

Moira'lardan bahsedilir (*Zeus*'un bile onlara söz geçirip geçiremediği tartışılır): *Clotho*, Kader'in iplerini eğiren; *Lachesis*, eğirilen ipleri herkese pay eden ve *Atropos*, pay edilmiş ipleri kesip dağıtan (kaderin ağlarını örmesi mi?). Zaman-kader-gereklilik arasında bir ilişki, üçünü birlikte kavrayan bir düşünüş. Ama daha ilginç, *Moira* kelimesinin aynı zamanda "pay, parça, porsiyon" anlamına da gelmesi ve buradan Latince *meritum*, İngilizce *merit* (ödül, marifet, liyakat) bağlantısının kurulması... Pay edilen, paylaşılan anlamına gelen *nemein* kelimesi de bizi bir başka noktaya götürüyor: *nomos* (kanun, nizam, kaide). Paya düşenin bir gereklilik, nizami bir dağıtım olarak görülmesi... Başka yakın bir coğrafyadan yine benzer iki kelime, *kısm* ve *kısmet* ve neredeyse *kısmet* kelimesi olmadan kullanılmayan *nasip*. Bu kez devrede payımıza düşeni dağıtan, "kısmetimizde olanı", "nasibimizi" veren Allah var. *Kader* kelimesi de benzer şekilde "ölçüp biçme" ve "kudret" anlamlarına geliyor: Allah, zamanı ölçüp biçen ve herkese hakkına göre pay etmeye kudreti yeten varlık...

Ancak Antik Yunan'da zamana tekabül eden tek kelime *khronos* değildi. "An" ile "zaman" arasındaki farkı ortaya koyan iki kelimeleri var Yunanlıların: ölçülebilir, lineer, nicel, homojen *khronos* ve deneyimlenen anı, heterojenliği, ölçülemezliği ifade eden *kairos*. *Khronos*'un ne olduğunu çok iyi biliyoruz, çünkü içinde yaşıyoruz. Ancak bizim içimizde yaşayan, dip akıntısı olarak varlığını sürdüren *kairos* bilinemez, kendisini belli anlarda "sezdirebilir" yalnızca. *Kairos*, *khronos*'tan ayrı, onun dışında, ondan bağımsız ya da ona alternatif değil. Aksine, tam da onun içinde yuvalanır; kronolojik zamanın her bir anında *kairos* bir "an" olarak kendini sezdirir, ama göstermez. *Kairos*, bir nabız gibi, içten içe kendi titreşimlerini yaymaktan geri kalmaz, ama fark edilir ama edilmez. *Kairos*'un ilkine paralel diğer anlamı da "fırsat". Ve Yunanlılar *kairos*'u kafasının arkası traşlı, ayaklarında ve sırtında kanatları olan bir mahlûk olarak betimlemişler. Yani, peşinden koşarak, saçından yakalayarak asla yetişemezsin, kanatlarının hızına asla erişemezsin. Ama o tam da onu takip etmeyenlerin peşinden gelir, arkalarından yaklaşır, yanından geçtiğini sezdiğin an yakaladın yakaladın... Ve bunun için de başka bir meziyet gerekli Yunanlılara göre. Aristoteles'in ayrımındaki ne *episteme* ne *tekhe* iş görür bu noktada, ama *phronesis*'e, pratik bilgeliğe, göz açıklığına, sezgisel güce, doğru anda doğru davranabilme yetisine, *metis*'e ihtiyaç vardır. Artık karar vermeye mecbur kalınan, geri

dönüşü olmayan o eşik, Ernst Bloch'un tabiriyle *Augenblick*, o göz açıp kapayıncaya dek geçen kısacık an...

Öyleyse *khronos* ve *kairos* geleceğe dair iki farklı tasavvura, iki farklı beklentiye işaret ediyor. *Khronos*'ta beklerken harekete geçmeyi, harekete geçirecek sebebi bekliyoruz: gelecekte olanın gelmesini. Aslında şimdide değil daima gelecekte bekliyoruz *khronos*'ta. Şimdinin gelecek tarafından bir gaspı söz konusu burada. Bunun alternatifi, gelecekteki ana gitmek olabilir: *khronos*'un çizilmiş hattında beklemek değil, *kairos*'u yakalamaya çalışmak... Derrida gelecekle ilgili olarak böylesi bir ayırım yapmıştı: *futur* ve *l'avenir*². İlki, şimdiden türettiğimiz ve şimdiden bizim gittiğimiz, öngörölmüş, takvimlendirilmiş bir hal; yarını, iki yüzyıl sonrasını vs. beklemek. Diğeri ise bir karşılaşma olarak öngörölmemiş bir hal; geleceği öngörölemeyen bir şey, bir ihtimal, bir potansiyel...

“Sarsıntıya Uğrayabilme Yeteneği”nin Yitimi: Borçluluk ve Güvencesizlik

...Sarsıntıya uğrayabilme yeteneğine henüz sahipler. Daha da önemlisi, bu, onların sözgelimi iktisadi bir bunalımı rahatlıkla bir siyasal bunalıma çevirme, yapısal ve idari bir bunalımı da devrimci bir değişime çevirme yeteneğinin var olduğunu gösterir. Batı toplumlarının şu sıralar en büyük övünç kaynağı olan 'sarsmaya karşı bağışıklık', aslında iktisadi bunalımları toplumsal dönüşümle konvertibl yapmamak anlamına da geliyor...
Ulus Baker (2012, s. 170)

Kapitalizmden bahsettiğimizde zamanın politikasından, ya da Marx'ın tabiriyle “bütün ekonominin nihayetinde gelip ona dayandığı zaman ekonomisinden” (1993, s. 173) de bahsetmemiz gerekiyor. Öyleyse kronopolitik bir ekonomiyi şöyle tarif edebiliriz: şimdiki zamanın mali idaresi ve gelecek zamanın sermayeye dönüştürülmesi. Antik Yunan'daki anlamıyla (*oikonomia*: *oikos* (hane) ve *nomos* (idare) ekonominin yalnızca mali işlere değil, aynı zamanda yönetsel bir duruma da işaret ettiği anlaşılmalı buradan. Zamanın ekonomisi, yalnızca zamanın parasal yönetimini değil, zamansal öznelliklerin idaresini de

kapsıyor. Herakleitos'un örneğini alacak olursak: hem suyun hem de suda yıkanan insanın idaresi.

Kapitalizm maruz kaldığımız bir şey mi, yoksa dahil olduğumuz ve ürettiğimiz, sürdürdüğümüz bir durum mu? Bu sorgulama krizlerinin, bunalımlarının, çelişkilerinin neticesi konusunda bizi düşündürmeli. Gücü krizleri önlemekten değil, sürdürebilir ve çözmeden yaşanabilir kılmaktan gelen bir düzen olarak düşünebilir miyiz kapitalizmi?

Bir risk ve kriz çağında yaşadığımız sık sık vurgulanıyor; neoliberal bireyin artık bir risk taşıyıcısı olduğundan söz ediliyor. Nasıl bir birey peki? Riskleri ve krizleri sürekli göz önünde bulunduran, öngörmeye çalışan, ancak bunu sürekli kişisel alanında yaşayan özneler; riskleri gözetmek ve hesaplamak zorunda olan, ama bunu riski ortadan kaldırma ihtimalini düşünmeden, sürekli çözüp risk ihtimalini sürdürecektir şekilde yapan özneler... Krizlerini krizlerimiz, çelişkilerini çelişkilerimiz, bunalımlarını bunalımlarımız olarak yaşattığı ölçüde, kapitalizmin çözümleri çözümsüzlüğü yaşanılabilir kılarak sürdürmekten başka bir şey değil. Borçlandırılmış ve güvencesiz birey bunu düşünmek için çok uygun örnekler.

Borçluluk, Bourdieu'nün de bahsettiği gibi "geleceğe dair asgari inancı ve umudu" tahrip eden bir mekanizma olarak işliyor:

Güvencesizlik, ona maruz kalan insanları derinden etkiler; geleceği belirsiz kılarak tüm rasyonel beklentileri ve şimdi'nin katlanılmazlığına başkaldırmak için gerekli olan geleceğe dair asgari inancı ve umudu yok eder. (...) İşsizler ve güvencesizler, akılcı tutumların önkoşulu olan kendilerini geleceğe taşıma, geleceği tasarlama güçleri incitildiği ölçüde, ekonomik veya politik saiklerle harekete geçme, mobilize olma kabiliyetlerini de yitirirler (1998, s. 96-97).

Geleceğe duyulan inanç ve umut ekseninde şimdiyi dönüştürmek yerine gelecek endişesinin gasp ettiği bir şimdiye hapsolunuyor. Borç, geleceği şimdiye taşımak, olması beklenenden daha erken bir zamana getirmek olarak anlaşılabilir mi? Para, borç olarak verildiğinde, gelecekteki mümkün bir şeyi beklenenden daha önce şimdiye getirir. Şimdinin imkânları

seferber edilerek gelecekte olanın gelmesi hızlandırılır. Peki, ama ne pahasına? Geleceğin ve de şimdinin ipotek altına alınması pahasına mı? Borçlandırılmış insan gelecekte yaşar. Bilinebilir, takvimlendirilmiş ve şimdide atılan bütün adımların ona uydurulduğu bir gelecektir bu tabii. Derrida'nın ayrımını hatırlayacak olursak, *l'avenir* değil ama *futur*. Şimdi geleceğe kurban edilir. Borç, şimdinin (ve elbette şimdideki bizin) gelecek tarafından gasp edilmesinden başka bir şey değildir: şimdideki bütün potansiyellerin katı ve oldukça somut bir gelecek tarafından gaspı. Gereklilik tanrısı *Ananke* ve onun birlikte yaşadığı zaman tanrısı *Khronos*'tan bahsetmiştik. İlahi bir gerekliklik olarak zaman ve kader... Benjamin de kapitalizmin dine benzetilebileceğini, dinin karşısına aldığı benzer dertleri, ıstırapları, endişeleri, krizleri kapitalizmin de bastırmaya, ya da tatmin etmeye çalıştığını söylüyordu (Benjamin, 1996). Ama bir kefaret kültüründen çok daimî bir "ilk günah" anlayışının şekillendirdiği bir din: tövbe etmeyi, arınmayı bilmeyenlerin yaşadığı suçluluk hissinden, ödenemez kadim bir *borçluluk duygusundan* (Almancada "suçluluk" anlamına gelen *schuld* ve "borç" anlamına gelen *schulden* kelimeleri tesadüf olmasa gerek) mustarip biz günahkârları selamete erdirecek olan...

Benzer şekilde güvencesizlik de. Güvencesizlik, ekonomik bir kategori olarak, neoliberal döneme özgüymüş gibi düşünölmeye yatkın duruyor. Ancak bunun neoliberalizme özgü olmaktan çok kapitalizme en başından beri içkin olduğunu görmek gerekiyor. Diğer bir deyişle, kapitalizmin tarihinde neoliberalizme özgü istisna hali olmaktan çok en başından beri bir yönetim mantığı olarak işliyordu güvencesiz özneler yaratmak. Denilebilir ki günümüzde güvencesizliğin neoliberalizme özgüymüş gibi yorumlanması, eski -görece- sabit konumlarını kaybetmiş kesimlerin de artık bu sarsıntılı halden mustarip olmalarından başka bir şey değil. Ve denilebilir ki güvencesizlik sırf ekonomik olmaktan çok varoluşsal düzlemde, ontolojik bir güvencesizlik olarak deneyimleniyor: ontolojik bir belirsizlik ve boşluk, yaşamsal riskler ve krizler. Öyle ki, geleceğe yönelik bir hantallık, bir ufuksuzluk şeklinde kendini gösteren, Adorno'nun "yeniye duyulan yükümlölük, ilgisiz kalamama hali" diye tarif ettiği durumdan uzaklaşma, geleceğe dair etik-politik bir sorumluluk üstlenmekten kaçınma hali, bir atalet, takatsizlik, kudret eksikliği. Kapitalizm yalnızca emek süreçlerinde değil, hayatın bütününde

totaliter ve kolonizasyoncu bir güvencesizleştirme aygıtı olarak işliyor. Bu açıdan güvencesiz bireyi şöyle tanımlayabiliriz: şimdinin ve geleceğin sallantıda olduğunun farkında olan ama bunu aşabilecek araçlardan ve tasavvurdan yoksul olan kişi. Ve bu nokta zaman politikasının devreye girmesi gereken yer tam da: hayatımızın ve zamanımızın sermaye ve onun zamanı tarafından sömürgeleştirilmesine karşı çıkmak.

Peki, zaman politikasından ne anlamamız gerekiyor? Her şeyden önce, bunun bir özgürleşme politikası olarak kavranması gerektiğini düşünüyorum. Neyden özgürleşme? Yalnızca çalışma saatleri, tatil günleri vs. ekseninde dönen ekonomik taleplere endeksli değil, kapitalizmin lineer, kronolojik saat-zamanı karşısında bize farklı bir zaman tahayyül etme imkânı veren bir politika. Kapitalizmin rüyasına karşılık başka bir geleceği tasavvur eden böylesi bir kolektif tahayyülü nasıl inşa edeceğiz? Ekonomik krizler neden politik krizlere, devrimci dönüşümlere evrilmiyor? Neden güvencesizlik bir kriz olarak yaşanmıyor? Elbette bu bireylerin gündelik hayatında çok şiddetli etkileriyle hissediliyor, ancak neden bir reaksiyona dönüşmüyor? Diğer bir deyişle, insanlar neden kriz anlarını bir fırsat olarak görmeye meyletmiyorlar? Oysa krizler tam da içinde yeninin nüvelerini barındıran anlardır. *Khronos*'un krizleri (Antik Yunan'da "kriz" anlamı da olan *krino*: seçmek, karar vermek, hükümde bulunmak), tam da o lineer akışının sekteye uğradığı, belirsizliğin baş gösterdiği zamanlardır; krizler, *khronos*'un seyrinin değiştirilmeye karar verildiği anlardır. *Khronos*'un her anı bir krizdir, her bir anı ileriye dönük ihtimalleri barındırır. *Khronos* bizden ihtimalleri gizler, tek mümkün geleceği sunar yalnızca (ve mitolojide *Khronos*'un, kendisini tahtından edecekleri korkusuyla çocuklarını yediği anlatılır). İhtimalleri görmek, *kairos*'u sezmezdür. Aslında *khronos*'ta da gelecek belirli, düzenli bir şey olarak akmaz. Bunun böyle olduğunu sanmamızı sağlayan şey, aynı zamanda *kairos*'un imkânlarını da görmemizi engelleyen, yani geleceğe ve şimdiye ipotek koyan şey. Diyebiliriz ki *kairos* tam da *khronos*'un krize girdiği anlarda kanat çırpar.

Zam'an'ın Politikası

Devrimlerin tarihin lokomotifini olduğu fikrine karşı Benjamin farklı bir şey söylemişti: belki de

tarih denen o trenin içindekilerin, bizlerin, imdat frenini çektiği andır devrim (2003, s. 402).

Bir an.

Khronos bize 16. yüzyılda Fransa'da Romans kasabasında bir karnavalın “bir anda” çığırından çıkarak isyana dönüşmesi ve halkın kılıçtan geçirilmesi ile 1871 yılında yine Fransa'da, bu kez Paris'te, bir komünün kurulması ve oradaki komünarların da kılıçtan geçirilmesi arasında yıllar olduğunu söyleyecektir. Oysa *kairos*, 16. yüzyılın Romans kasabası, 1871'in Paris'i, 1917'nin St. Petersburg'u, 2013'ün İstanbul'u ya da tam da şimdinin Ankara'sı, Meksika'sı, Suriye'si arasında hiçbir uzaklık olmadığını gösteriyor.

Kairos, geçmişe ve geleceğe rahatlıkla uzanabilen bir hayalet öyleyse. Çünkü hayaletler de ne buraya ne öte dünyaya aittir. Hayalet, geçmiş ve geleceğin eşliğinde durur, geçmişi şimdiye taşır: Geçmişten kalan ödenmemiş, hesabı kapatılmamış bir borcun ifası için buradadır ve hakkını alana dek şimdiye ve geleceğe musallat olur. Hayaletler görünmez, ya da yalnızca etkileriyle sezilir. Bazen kendisini bir gülüşte bile gösterebilir bir hayalet. Mesela, “Avrupa'da dolaşan komünizmin hayaleti”, özgürlüğün hayaleti, 1848'i ve şimdiyi sadece tek bir gülüşte buluşturabilir:

Tocqueville Hatırat'ında 1848 Haziran'ından bir günü anlatır bize. Güzel bir apartmanda yemekteyizdir. Tocqueville ailesi bir aradadır. Ama gecenin sakinliği ayaklanan işçilere karşı burjuvazinin attığı topların sesiyle bölünür aniden. Yemektekiler sarsılır, yüzleri düşer, tam o sırada onlara servis yapan, Fabourg Saint-Antoine'den yeni gelmiş olan hizmetçi kadının yüzünde, bir an, bir gülümseme geçer. Ve derhal kovulur. Komünizmin hayaleti belki de bu gülüştedir? Çar'ı, Papa'yı, Tocqueville'i korkutan? Bu bir anlık neşede özgürleşmenin hayaleti saklı değil midir? (akt. Negri, 2008, s. 15).

Sonnotlar

¹ Deleuze'ün bu ifadesinin geçtiği “Yaratma etkinliği nedir?” başlıklı konuşmanın videosuna linkten erişilebilir: <https://www.youtube.com/watch?v=s9Rq4-d5Ies>

² Derrida'nın “futur” ve “l'avenir” ayrımdan bahsettiği ve kendisi hakkında çekilmiş belgesele linkten erişilebilir: https://www.youtube.com/watch?v=K_ujk4vld9A

Kaynakça

- Baker, U. (1996). Ignoramus=Bilmiyoruz: Bilinçdışının bir eleştirisine doğru. *Toplum ve Bilim* (70), s. 7-63.
- Baker, U. (2000). *Aşındırma Denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baker, U. (2012). Sovyet İktidarının Soykütüğü. Berensel, E. (der.), *Dolaylı Eylem* içinde, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. (Sheila Farsa Glaser, Çev.). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Benjamin, W. (1996). Capitalism as Religion. Eiland, H. ve Jennings, M. (der.), *Selected Writings, volume 1: 1913-1926* içinde, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Benjamin, W. (2003). Paralipomena to 'On the Concept of History'. Eiland, H. ve Jennings, M. (der.), *Selected Writings, volume 4: 1938-1940* içinde, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bergson, H. (2001). *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. (F.L. Pogson, Çev.). New York: Dover Publications.
- Bourdieu, P. (1998). La précarité est aujourd'hui partout. *Contre-feux: Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale* içinde. Paris: Raisons d'Agir.
- Carroll, L. (1976). Alice's Adventures in Wonderland. *The Complete Works of Lewis Carroll* içinde, New York: Random House.
- Deleuze, G. (2004). *Proust ve Göstergeler*. (Ayşe Meral, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Jameson, F. (2005). *Archeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Londra: Verso.
- Karaağar, X.N. (2013). Kayıp Zamanın İzinde' nin Üzerinden Bir Yüzyıl Geride Kalırken... erişim: <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/919/kayip-zamanin-izinde-nin-uzerinden-bir-yuzuil-geride-kalirken#.WnXPeg5l-M9>
- Lefebvre, H. (1991). *Production of Space*. (Donald Nicholson-Smith, Çev.). Oxford: Blackwell Publishing.

- Lawrence, D.H. (1936). Love. McDonald, E. (der.), *Phoenix: The Posthumous Papers of D.H. Lawrence* içinde, London: William Reinemann .
- Marx, K. (1993). *Grundrisse*. (Martin Nicolaus, Çev.). London: Penguin Books.
- Negri, A. (2008). The Specter's Smile. Sprinker, M. (der.), *Ghostly Demarcations: A Symposium on Jacques Derrida's Specters of Marx* içinde, London: Verso.
- Tarkovski, A. (1994). *Zaman Zaman İçinde: Günlükler, 1970-1986*. (Seda Kervanoğlu, Çev.). İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Wood, E.M. (1981). The Separation of the Economic and the Political in Capitalism. *New Left Review* (127), p.66-95.